

Collection of uncorrelated statements by old men of
 Blaauwberg Co. cattle, marriage, circumcision, crafts, &
 history and diverse matters of custom of that area.
 ser. 478(3) 1/8/71 J. Sono.

6

K34/71

1/46

1 N.B. Ngwadi o phošitse mape a mabedi a sa sele.

0-1b

Diruiwa

Dikxomo, e be e le mohuta wa sesotho wa dinaka tše dixolo.
 Mo be xona le tše ba re ke Dikxalakana tša dinakana tše e
 re xo ke tša dipudi.

me bala ya Dikxomo

2

Kwibedi	Khunwana	*2.	Thšakxatla	Thšakxatlana
Thšweu	Thšwaana		Tala	Talana
Phaswa	Phaswaana		Thsehla	Thsehlaana
Thomo	Thongwana		Tsotwa	Tsotwana
Titja	Titjana		Tsokotla	Tsokotlana
Tokwa	Tokwana		Tilu	Tilwana
Nala	Nalana		Thamaxa	Thamaxana
Kxwadu	Kxwetjana			
Kwebu	Kwebyana			
Titja	Titjana			
Thupu	Thupyaana			
Thšela	Thšelano			
Thokwa	Thokwana			
Thseha	Thsehana			
Thšupya	Thšupyana			

Dirêtô tša Dikxomo

Sekhukhuna:- Ke sekhukuna leopeng, tladi e swere ~~na~~ mollo ka
 lengeta e re ke yo xoletša bana-bakaba bolaga ke phefo.

Ye Phaswana:- Ba re ke Sebotse sa Baphaswana, kxomo mmala wa botse

Ye Thsetlana:- Ba re ke Thšikinya a lehlokwa, lehlokwa xa se e
 so ka lathla xo bina.

Ya xo hlôka dinaka ye Thsupyana:- Ba re ke Mmasekxwari
 monganga a mabetela, ya xo tloxêla dingwe mokatong. Namane ye
 thsadi.

~~Ke~~ Polo ye Tala:- Ba re ke Šibiši e tswa baloing batho ba
 koša ya bošexo.

3

Ya Thsadi:- E kxwana ba re:- Semoti ~~na~~ sephwana sa tswela
 Malweng seorekwa.

3

Ye Thamahana ba re:- Ke ye Kxwadu ahlama re xo bone hanone,
 O kile wa metša Moloto le Poo-Pedi wa Mothokwa a sekokotla.

Mmala wa xo se ratexe ke o Mothalana, ke xore xa o
 tswalwe kudu.

O mo Kweibidi o a ratexa kudu dikxomo tsa o na di tswala
 kudu. Ka xo ye e swanetšexo xo bolawa.

Xomme xe kxomo e tswala mafahla e swanetše xo ya mosate
 Mafahla a tlala xo tswala ke e tsungwana, e kwibedi ya mpa ye
 thšweu. Di be di swawa ditšebe, ba pula lošoba xoba sekei, xoba

ba tlapola ba re ke hlaḵo ya Phala. Xe o rekiša kxomo o be o raka wa botša mosadi le ba o dutsexo nabo. Dikxomo ke seruo sa xo ratexa kudu xo badimo xe mong wa dikxomo xe a hwile. Ba hlaba kxomo ba mmoloka ka mokxopa.

Dirêṭô

4 Ke se tšwilo sa hloxwana ya ntlatlana, mabane o letše kae? Ke letše kae? Ke letse thabeng tša mosate ka lala ke seametše moseamêlô wa tau ye khwibidu.

Ya xo hloka dinaka ba re:- Ke kxokolo, sekolo foloxa thaba kxomo tša thaba di a axce kxokolo mmetla dimapo. ke Mpodi a re kxokolo e hwile, a e ra ralempo.

Madiba:- Ke madiba a mantlopedi sutelela diwayere, dithšipi di tsena ka kxôrô, Hlapa o nyoxe madiba a se eno. Ke a bo-kubu le Bokwena.

Koloke:- Koloke ke letlile lefsika la xo bopya ke badimo.

Nanaila:- Ke yo moswana mokokotlo, ke phara basadi ka xore ke a hlotša xe ke e tšwa ke a xatiša.

Molekwini:- Ya mmala wa pitšô ke yona.

Kxorôbêla se roba dingwê mekokotlo.

Sebariki sa manakana, mohla e tswala basimane ba namela meoka le mekxobe.

Mmila. Ke se tseiša kxope kxaitšadi ya masoxana.

5 Ditlora tsa mesunkwane diola di boeletša tsokotlana forotla melomo sa makura olleng? Makhura a kxomo re tlolela teng wa tlolela ntle o a tsenya.

Morophana:- Ke moxopana o mo ridi ra lepetla mašopeng a mmatlwa a mohlabê.

Ponto:- Ya mabosana bya kxomo wa nthsa yôna o humile. Rantlaši a mafsi a makhura.

Morikxi:- Ke morikxi boele sakeng le mabeta a xoroxa.

Seletša:- Seletša ke seletša masoxana seltša le dikxaetšadi.

Mafulô

Mafulô a mabotse a tsebya ka byang, Mabyang a mabotse mo dikxomong ke Mphafa, byôna ke byang byo botelele bya xo mela ka maokeng le ditabeng.

Manabile ke byang bya xo naba byo rata xo mela ka mašemong.

6 Thathase ke byang byo botelele bya dinoko, byo nthša thšathšala byale ka lefela, byo mela makwidiring.

Tsetse byo swana le thathase. Naxa xe e na le mabyang a e loketše phulô, xape e swanetše xaba le dihlare tša xo ja ke dikxomo e lexo tše byalo ka meretlwa, mohwediri, mowana, a fêla dikxomo di ja byang ka maatla.

Sehlare sa xo oliša ke motloro. Kxale dikxomo di be di e tšwa xe letšatši le sa ko tšwa, di be di lala šakeng kamehla.

7 Modiša o be a e ja molatšā a khutšetšā ka mafsi šakeng. Dikxomo di tla tlwa di fula di tla re xe merili ya dithaba e boya tša ya nokeng, di be di e nwa meetse xa tee ka letšatši. Lebaka le le botse la dikxomo la xo nwa ke la thapama xomme tša ya tša tsena xe le swarā dithaba tša xangwa la bobedi.

Dinamane di tlwa naxeng, e fēla di tšwa moraxo xa dikxomo, di dišwa ke thaka ye e sesoxo ya ya xo wela, ba tla buša dinamane ka lebaka la xe ~~ka~~ dipudi di tsena.

8 Xe e le ka xa phulō ye e fokolaxo, dikxomo di be di e ya merakeng. Dikxomo di be di e ya merakeng xa šala tša xo xamela bana xe phulō e fokōla dikxomo di ka ya kamoka. Batho ba merakeng ba tlišetšwa ke banangana bupi, bananyana ba ka boya le mafsi, le bakeng la xe dikxomo di ile kamoka merakeng.

8 Bašimana ba merakeng ba ekapeēla, ba seba ka mafsi le nama ya diphoofole tša xo tsongwa. Xe ba bolai le diphōōfōlō tše di xolo badiromela xae ka bananyana. Ba ekaxēla mešaša, ba dira mepete ka dithata. Merakeng xo be xo e ya mosoxana a mepato e mexolo. Dikxomo di be di e ya merakeng lebaka kamoka xomme tša boya xe xo lewa lehlabula mosoxana a be a sa hlahlamane, xo be xo diša ba ba xolo xo fihla xe ba tšea, ke mo ba tlaxo xo lesa xo diša e le banna ruri. Mosexare madišong ba tlawa ba tsoma, le xo raloka, ba tiana ka metsiki--tlwane. Mo xo ngwē

9 ba raloka ka xo lintela le xo penyana.

Ka pušo ya kibi kua k Hananwa, bašimana xe ba ile xo diša, xe le thapama ba ya nokeng xo nweša dikxomo le xo hlapa. Xomme bōna ba thoma xo hlapa mo bodibeng. bya Bokxalaka-a-'Tekwe e be e le bodiba byo bo iraxo. Byale ka xe bašimana ba hlapa ka xo phadišana. Ngwako wa thaka tša Malawo, a thoma xo nowela xomme a fihla eka leweng le omilexo la lefsifsi e fēla a se tsebe xore o tsene kae, a dula xona a xakanexile. Ba ba bexo ba na nae le bōna ba nyaka ka meetseng e fela ba se mo hwetse, ba tloxa ba ya ba ba tsebiša xae, Batho ba ya xo hlola bodibeng ba se hwetse selō. Ka xore batadi ba xo phethexa, ba kxōna

10 xo nyaka motho ka bodibeng ba mo hwetše, e fēla tšatšing leo ba palelwa, ba xomela xae. Xomme bošexo ngwedi wa tšwa, wa hlaba seetša ka leweng, xomme Ngwako a bōna mo seetša se hlaxaxo xomme ~~ka~~ a tšwa leweng a tsena meetseng a thala a lebanthšitše seetša xo fihlhēla a e tšwa. Ngwako a fihla xae ba etiša. Batho ba thabō ka xobane ba be ba re a hwile, Xo tloxa moo ba thoma xo k hlalōxanya kotse ya bodiba byo. Xo diša ke modirō wa botse o ruta ngwana mabothata.

11 Lesāka:- Lesaka, ka ntle le la merakeng, le swanetšwe xa axwa ka xare xa motse, mo le axeleditšwexo ke lexora la xo axeletša motse. Lesāka le axwa byale xore xe dikxomo di swahla ba di kwe, lesoro le lebelela ka motseng xore xe dira di nthša dikxomo ba di kwe. Lesāka le axwa ka mahlaku, Dihlare tša mahlaku a botse ke Mokxalo wa latēlēlwa ke mothše xwatla Morobē, ke xore dihlaire tše xa di bole, Lesoro le tšwalelwa ka diphata,

ba bea lehlakwana ka tlase xore dinamane di se tsene, lehlakwana la botse dinamaneng ke Mokankane le Mokxalô.

12 Byale lesoro xo ba lešaka le a alafiwa ke ngaka, yôna e tle bea dihlare; ya hloma dithupana mo lesorong xore xe moloi a di bulela a swarexe. Molao wa lešaka ke xore motswetši a se tsene ka lešakeng ka lebaka lefe le lefe. Dikxomo di xamiwa ka šakeng. E fêla xe pula e nele xo na le maraxa ka šakeng, di xamelwa ke patlelông e lexo lešaka le le diretswexo modirô wo, lôna ke lešaka la ka pele xa le lexolo. Xe kxomo e hlabiwa, ba e hlabêla ka šakeng ba phatlalatsša moswanyo ka šakeng xore dikxomo di tle di hlôbôxê.

13 Xo hlaba kxomo:- Kxomo e a bofiwa, ba bitša monna wa letsoxo le le botse a e bolaya. Xe e e.wa fase, monna e mongwê o sexa seledu sa kxomo o se beša, sôna se ja ke banna. Xe ba jele ba tla buwa, Ba phula tša ka xare, ba boša sebete ba ja le bašimana. Xe e fidile xo buxwa, Ba fiwa mehloba ba iša ka maxae a bôna. Dikxomo di be di hlabiwa marixa xe di nonne, le xona nama e sa bole. Marixa di na le kobo ye botše. Mo xongwê di be di hlabya ka menyanyo, kudu xe monna a nyetše kudu xona le madi a be a axelotšwa a dira bobete.

Xo-Aba Ditho:- Ditho tša kxomo ke hloxo, letsoxo, leoto, molala, kxara, kxoto, mothlôbôlô, lebete, dingatha, mala, sebete, moxudu le letšwafo.

Xo-aba:- Ngwana wa pele wa mošimana o tšea lekoto.

Ngwana wa bobedi wa ngwanenyana a tšea mothlôbôlô.

Wa boraro ngwana a tšea letsoxo.

Malome wa bana o tšea molala.

Koko wa bana a tšea mala le mohudu.

Mokxalabye (tala-abo) o šala le ye e šetšexo.

14 Kxoši e romelwa setho sa sethatô, le mala a masesane.

Phixo e lewa ke bakxakôlô xa e lewe ke bana.

Hhoxo, Lemete, le seledu di lewa ke banna fêla.

Mašapo a lewa ke ba baxolo, ba phuma mokô.

Santhloko ba loka sebete ka sôna.

Letlalô ke kolo ya bošexo.

Tswalô:- Kxomo di swanetše xo ba le poo ye botse. Poo e kxethwa ke banna ba kxorô, ba kxetha ya botse ka seêmô le mmala, ya mmayo e bexo le mafsi le yôna e le kxomo e xolo.

Dipoo tša xo befa di a faxolwa. Mohlape o moxolo, o ba le dipoo tše pedi.

15 Lešako le le senaxo poo, xe thsadi e seamisitšwe ba poong, o ka ya nayo wa ba wa boya nayo, xe poo e ka e namela xa tee xo lekane xe e le xore thsadi e šiamišitšwe. E fêla poo xa e lefiwi, namane ke ya mong wa thsadi. Xe kxomo e emere, le tla e bôna e akola, ya thoma xo nthša letswela le maraxo a šihla. Kxomo xo alafiwa ye e hwelaxo ke dinamane ya alafiwa ke ngaka.

Makaba:- Dikxomo di rulwa xo namelwa ke bašimanyana xe ba le madišong. Kxomo e^y phulwa nko, ba nokela moxala. Ba tla e rula xo namelwa ba ye utla ka moxala xo fihla xe e tlwaetše bašimana ba ka beētšana le xo ya leêto ka tšona. Yo mongwê le yo mongwê ya tlwaetša la xaxwê.

- 16 Mokatô:- Mokatô ke papadi e botse mo xo ba bašô, e swana le lesolô. Mokatô o ratwa ke batho kamoka ba sethšaba xa mmoxo le kxoši e le xo yôna ye e lokišaxo mokatô. Mokatô o neelwa bohle bašimana le bananyana ba lebelô. Dikxomo di kata lehlabula ka maatla xe xo na le khoro. Mohula wa mokatô ke xore xe dira di thopa dikxomo naxeng, bašimana ba hlabe mmoxo moxoši xore dikxomo di thšabele xae, di tloxele dira. Xe ba ruta dikxomo mokatô ba di iša kxole le xae, ba thoma xo di itiya, ba hlaba moxoši, ba di kitimišetša xae, ba tla dira byalo xo fihla xe di tseba mokatô, le bôna ba tseba dikxomo tša lebelô ka šakeng le lengwê le le lengwê. Dikxomo tšalebelô ke dipholo tše dixolo le dithsadi tša xo hlôka dinaka. Byale xe dikxomo di tseba mokatô. Kxoši e tla tsebiša letšatši la mokatô, ke xo re bašimana ba tla kxetha dikxomo tše nne ka lešakeng le lengwê le le lengwê tša lebelô. Xomme kxoši e tla dumelela bohle ba ba rataxo xo ya mokatong. Batho ba xo ya mokalong ba tla tsoxa xe makwibi a raxa, ba nthša dikxomo tša mokatô ka lešakeng le lengwê le le lengwê, ba sepela ba ya xole mo xo lekanaxo diele tše lesome le mentšo e mehlano, (xo be xo se na ditrata) Xomme xe ba fihlile moo, ba di leša tša fula, e tlare xe letšatši le le xodimo ba re a re yeng xae, Ba xae le bôna ba dutši lešakeng ba lebeletše motho le
- 17 ke dipholo tše dixolo le dithsadi tša xo hlôka dinaka. Byale xe dikxomo di tseba mokatô. Kxoši e tla tsebiša letšatši la mokatô, ke xo re bašimana ba tla kxetha dikxomo tše nne ka lešakeng le lengwê le le lengwê tša lebelô. Xomme kxoši e tla dumelela bohle ba ba rataxo xo ya mokatong. Batho ba xo ya mokalong ba tla tsoxa xe makwibi a raxa, ba nthša dikxomo tša mokatô ka lešakeng le lengwê le le lengwê, ba sepela ba ya xole mo xo lekanaxo diele tše lesome le mentšo e mehlano, (xo be xo se na ditrata) Xomme xe ba fihlile moo, ba di leša tša fula, e tlare xe letšatši le le xodimo ba re a re yeng xae, Ba xae le bôna ba dutši lešakeng ba lebeletše motho le
- 18 kxomo ye e tloxo tsena pele kxorông.

- Bašimana ba tla hlaba kxoši ka xobane dikxomo di tseba di tla tloxa ka lebelô tša phadišana ka lebelô le bašimana ba tla tloxêlana. Xomme xe ba yo fihla moxoši o tlo ba o hlabilwê motseng. Kxomo ya xo tsena pele e tla retwa ya tsebya xo re e ko tloxela dingwê mokatong. Mošimana xo ba ngwana nyana yo a tlaxo xo tsena pele o tla retwa, a apeswa lengina, a tsebye xo re o ko tloxela ba bangwê mokatong. Ka Mapitša xe xo buša Polata e lexo a le lekotha la kxoši Machaka (Botlokwa)
- 19 Yêna a nthša Mokatô. Xomme xe letšatši la mokatô le fihla. (Kxaufsi le makolopong ke selete sa Machaka)

Bašimana le bananyana ba tsoxa xa Mapitša xo sa le bošexo, xomme ba feta Pothopothong dikxomo tša nwa meetse, ba fêla ba ya thabeng ya Dithupi, ba leša dikxomo tša fula. Xomme xe ba le Dithupi, bašimana ba bangwê ba tšwa motseng ba ya ba khula Phothopothong ba letêla ba xo tla le dikxomo xo re ba tle ba ba tloxele. Xo be xo na le lesoxana le ba re xo ke Ngwako wa dithupa le monyana yo ba rexo ke motlolaohle bôna le ba bangwê ba be ba na le dikxomo Dithupi. Xe le thapama ba tloxa ba hlabile moxoši, xe ba fihla Phothopothong dikxomo tša fêta ka lebelô le meetse tša se nwe. Xomme xe ba re ba a fêla ke

20 xa bašimana ba tsoxa dihlareng ba tsošitšexo phakela xae. Xomme mo tseleng ba lapa Ngwako le Motlalaohle ba ba fêla. Ngwako a tsena pele Motlalaohle a mo la tela. Ngwaka wa Dithupa a tsebexa xo re ke motho wa lebelô, xomme a apešwa lengina. Motlalaohle a retwa ka xobane a tloxêšse masoxana. Xomme mo mokatong x woo ba ile ba kwana ka seêma sa xo re "Lebelô xa le na motloxa-pele." Xobane le xe o ka khuta wa re o ka se lape e fêla ba lebelô ba tla xo fela. E fêla ba re xa se mokato wo fela o dišaba di kilexo tša ba byale le e mengwê ya pele. Ke tsebôya Molala-Ntle, wa Mapašwa, o be a dula Ka Polata (Pietersburg District.)

21 Malwetsi a dikxomo

1. Selôkwane ke bolwetsi bya xo bodiša moswafo bo dula ka sehubeng ke bolwetsi bya xo hlôka kalafô.
2. Tsokxwane ke bolwetsi bya xo swara kxomo mo letsoxong xo ba lebeteng xo fihla e e hwa, le byôna bothata xo alafiwa.
3. Serotsane kxomo e swarwa ke madi serope e be e hwe. Xomme kalafô ya bolwetsi byo ke xore xe kxomo e hwile, ba tšea serope sa xo lwala ba se hlakanya le dihlare, ba se epela lesorong lašesaka, dikxomo di ka se sa lwala.
4. Madi ke bolwetsi byo bošoro mo dikxomong. Bo hlaba kxomo e hwe ka pela. Kalafô ke xore dikxomo di tswe lehlabile, phoka e setse e tš tloxile. Byale

PTO

K34/71

21

Malwetsi a dikxomo.

1. Selokwane ke bolwetsi bya xo bodisa moswafo bo dula kasehubeng ke bolwetsi bya xo hloka kalafo.
2. Tsokxwane ke bolwetsi bya xo swara kxomo mo letsoxong xoba lebeteng xo fihla e e hwa, le byona bo thata xo alafiwa.
3. Serotsane kxomo e swarwa ke madi serope e be e hwe. Xomme kalafo ya bolwetsi byo ke xore xe kxomo e hwile ba tsea serope sa xo lwala ba se epela lesorong la lesaka, dikxomo di ka se sa lwala.
4. Madi ke bolwetsi byo besoro mo dikxomong. Bo hlaba kxomo e hwe ka pela.

22

Kalafo ke xore dikxomo di tswa xe le hlabile, phoka e setse e tloxile. Byale ba tla kra dithupa tse telele tsa meretlwa ba di swara ka dihlare. Ba di fa mosimana wa xo disa. Yena o tla di hloma lesorong xomme ka mehla xe di etswa o swanetse xo swara dithupa tse ka dipedi ka matsoxo a mabedi xomme thupa ya ka xo le lethadi e tla xometsa ya ka le letona ya itiya kxomo e ngwe le e ngwe byalo xo fihla di felela xo tswa lesakeng. Xomme dikxomo di hwetsa bokaone.

Xe kxomo e robexile ba e kxokelela diparaxatlana e tla ba ya fola.

Dipatsane di be di alafiwa ka meetse a xo hlakanywa le fola, ba thsela matsweleng.

23

Dikolobe ba re di hlaxa naxeng ka xo swarwa ke batho.

Dikolobe di ilwa ke ba mmabolo, dikolobe tsa mahlati le dikolobe tsa Morudu, ta e ila ka xore ba e ana.

Xo tanya dihlapi. Wo ke modiro wa banna. Dihlapi tsa xo lewa ke Hlapi-hlapi le Pabore ke tse di bexo di swarwa di lewa.

Hlapi e ilwa ke Bahlaping ka xore be e ana (bakxatla). Batho ba xo rea dihlapi badi rea marixa xe dinoka di phsele, xe dihlapi di holofetse leraxa. Ba tsea lesasa ba le xoxa leraxeng motho e mongwe a eme xodimo xa lesasa ka maoto. E tlare ka xore dihlapi di ekepetse ba di nthsa leraxeng tsa bolaya ke letsatsi. E be e le ona mokxwa wa xo swara dihlapi.

24

Masakane a be a loxa sesoxo se ba se bitsaxo bokotla (lesole) ba bolokela ka meetseng bya lala ka xona. Xe dihlapi di tsene ka mo di be di sa tswa xomme xe xo esa motho o be a ya xo hlola a hwetse a tantse.

Xo apea dihlapi:

Ba epa molete ba xotsa mollo ka xare wa fisa xo fihla o fela. Xe o fedile ba putla diphata xodimo xa molete, ba bea dihlapi xodimo xa diphata di tla bukwa botse. Xe ba di ja ba nthsa marapo mo xo tsona ba ja nana.

Tsebo ya Malebatsa,

Thaka ya Lalawo

O dula Sekuruwe.

25

Xo tsona.

Xo tsoma ke modiro wa botse ka maatla. Batho ba kxale ba be ba rata kudu xo tsoma. Mo xo tsemeng re bona botho wa xo kxona xo betha le wa boxale, kudu mo phoofolong tsa boxale tse tse byalo ka tse:

Tau: Banna ba be basa e nyake ka baka la boxale le maatla a yona a xo palela batho. E fela xe e bolailwe ba be ba tsea lefalo. Xo reta tau:-

Tau ke lepuri ya maja-di-tala, ke hlakanetsa xo metsa. Ke roba dingwe mekokotlo.

26 Nkwe: Nkwe ke e ngwe ya boxale e fela xa e bonale kudu, batho ba e tsoma xe e le xore e na le mo e jaxo dipudi e fela ba tla swara bothata xo e bolaya. Mokxwa wa nkwe ke xo re o se lebanthse nayo mahlo le xona o se ke wa bitsa leina la yona, xe o ka dira se tee sa tse, xe o bitsa wa re nkwe e tla ba e le xodimo xa xaxo.

Sesele ke se sengwe sa boxale e fela xa se bonale se a tangwa. Byale lex e se tantswe ke bothata xo se bolaya, ka xore se a lwa se rata xo tsea motho ka mo tlase.

Maina a diphoofolo ke a:

Amutla, phuti, phudufudu, letlabo, phala, nare, kxokong, moswe, tholo, pela, serolo, kuso, tlou, kamela, kwakxa, hlolo, kxabo thswene, kolobe ya naxa, kolobe ya thaba, thsukudu, makxale, kololo, tswane, phukubye, phiri, lelaya, motlotse, tilikwe, phala, phohu, theepe, noko, thakadu le hlone.

27 Amutla, hlolo, noko, kolobe, hlone, di lewa nama xa di na matlalo.

Phuti, phudufudu, letlabo, phala, nare, kxokong, moswe, tholo, pela, kamela, serolo, thakadu, kuso, kololo, tswane, motlotse. Tilikwe, phaha, di lewa nama matlalo a tšona a dira matswa, ditsiba, dibephi le dikobo.

Kwaxa e a lewa xa e na letlalo. Kubu e a lewa, letlalo le dira dikubu, dinaka di tsea ke makxowa.

Tlou e nyakelwa meno. Mokxwa o mobotse wa xotsoma ke wa lesolo. Xo swarwa dilepe, mesebe, narumo le tsaka.

28 Lesolo le be lerapa ke kxosi xomme xo ya ba ba rataxo. Kxosi
e tla roma motho a eta a rapa lesolo. Yena o eta a epela kosa ya
lesolo a re "Ke mo-rapa--lesolo Kouwane. Ke mo rapa lesolo
Kouwane". O tla sepela le motse a dira byalo. Xomme xosasa
ba tla kxosing e sa le ka pela ba lle melatsa. Xe ba kxobokane
mosoxana le banna'xo tla ba le molaudi wa lesolo. Xomme o tla
ba ela pele xo tswa motseng. Xe ba le ka ntle-ntle xa motse,
molaudi wa lesolo o tla laela xore ba swanetse xotsoma byang.

29 Yena o tla aba xo tsoma ka mokxwa wa mephato, e fela le a tseba
xore mephato ya sesotho e a supa e e fela e thoma xape. Byale
molaudi wa lesolo o tla lebelela mephato ye e lexo ye meswa. Ke
mo a tlaxo xo re Matlwana le kitima xo tloxa mo ka mokxwa wa
lesaka ka mo seatleng se se thsadi le yo fihla xo kete. Matladi
lena le kitima ka letsoxong le letona ka mokxwa wa lesaka le yo
hlakana le Matlwana mo a boditsexo Matladi xo fihla xona (ke
xore re tsea mephato ye byale ka ye menyane) ke xore batho ba
mephato ye xa ba tsome e fela ba ya kitima ba se na taba le
diphoofolo xe fihla xe mephato ye e hlakana, xe e hlakane ba tla
boela moraxo xo xahlana le mephato yela e mexolo yona xa e kitime
e a tsoma, xomme le bona ba xomela moraxo ba tsoma e fela ka
mokxwa wa lesaka xo fihlela xe ba xahlana le ba le ba xo se kitime,
30 xe ba xahlana ba fa mephato ya xo se kitime diphoofolo tse ba di
bolailexo. Molaudi wa lesolo o tla letsa naka ba kxobozana a laela
xore mephato yela e mebedi xape xo kitimela pele ka mokxwa wola wa
mokxobo wa pele xo fihlela xa letsatsi le thapama. Xe letsatsi le
thapame o tla ba botsa xe ba e ya mokxobong wa mafelelo.

O tla re: "Byale tsebang xe re dika mokxobo wa mafelelo".
Mephato yela e tla tloxa ka mokxwa wa xo swana le wa pele, e fela
ka xore ke mokxobo wa mafelelo xa ba kitime kudu xore ba se lape.

31 Xomme xe ba xahlana ba tla xoma ba tsoma botse xe ba xahlana le ba le ba xo se kitime, ba fihla ba hlalefile, xomme ba tla fa ba xo se kitime diphoofolo ka pela. Molaudi wa lesolo o tla letsa naka ba kxobokana a ba o swere sefoka xoba seala ka seatleng, o se emiseditse xodimo. Xomme o tla re, "Re feditse lesolo mephato ye neswa luexae". Xomme bona ba tla tsea sefoka kaseatleng sa xaxwe ba kitimela xae, ba phadisana xomme xa ba ya swanela xo tloxele sefoka yo a bexo le lebelo tseela monna wa sefoka, sefoka, motho xa a swanela xo xana le sefoka, kxosi e ka mo otlala. Byale ke xore ba tla eta ba sielana ka sefoka ba e ya xae, yo a ba tloxelaxo o tsea sefoka a feta, byale byalo ke xe ba swere lebelo.

32 Byale motseng ba tla ba ba eme ntle ba letetse yo a tloxo fihla pele ka sefoka, xomme e mongwe wa mephato yela e mebedi o tla tsena a swere sefoka ke xore ke yo a ba tloxetseng lebelong. Motho yo byalo kxosi e tla mo fa mphiri ke xore kxosi e thabela motho yo mobyalo ka maatla.

Phochane o re botsa ke xe kxosi ye ngwe e sa rate xo phalwa ke kxosi ye ngwe ka motho wa lebelo. Phochane xe yena e le lesoxana la xo tia a dula thabeng tsa Makxato, xe xo busa kxosi Resehlaxa morwa wa Rasebilu. Phochane le mosoxana a mane ba tloxa xa Makxato ba ya bokxonyaneng xa Masasane. Batho ba Masasane ba be ba tloxa ba e kwa tumo ya lebelo la Phochane. Xomme kxosi ya Masasane ya rapa lesolo va re le baeng ba ye. Masasane ka xo kwa ka xa Phochane ba loxa mano a xo se loke ka xore sethaba xe tloxetswe ke monna wa moeng e be e le nyatsexo.

33 Xomme lesolo la tswa xo tsoma, Phochane e be e le e mongwe wa mephato ya xo kitima xo dika. Xomme xe ba e ya mokxobong wa bobedi losolodi monna wa bo Phochane, a botsa Phochane xore a se kitime kudu ka xore ke mokxobo wa mafelelo le xona Matebele

a lekane xo xo sia. Le xona Phochane a dira byalo xomme xe bafetsa mokxobo wa mafelelo, ba re bafa banna ba baxolo diphoofolo naka le xo lla e eso ya lla ya xo tsebisa batho xo kitima.

- 34 Phochane a bona Matebele a setse a kitima a lebile xae xomme ke xe a thoma xo kitima a ba la-tela xomme a swara wa pele a tsea sefoka. Matebele a be a fihlile batho mo tseleng xore e be bona ba xo kitima le Phochane, xe a sa re o swere sefoka, a bona Letebele le a tiisa a ba a feta monna wa sefoka xomme a makala xe monna e mongwe a le pele ka sefoka e le xore Matebele a be a fihlile difoka tse tharo mo tseleng le batho. Xomme Phochane a tlala pelo a kitima a sia sefoka a ba a ba feta batho ba bantsi ba ba bexo ba tsoxa tseleng. Xe a lebile xae a ekwa
- 35 mokxolokwane motseng a re o a tiisetse xa tsoxa monna wa lebelo ruri pele xa xaxwe a lebile motseng a swere sefoka xomme Phochane a fela a tiisetse a ya a tsena e le wa bobedi. Kxosi le batho ba reta monna wa xo tloxele ba bangwe. Taba ye ya xo lea batho tseleng molaudi wa lesolo o be a sa e tsebe. Xomme ka xore ke molao xore xe batho bat swile lesolo ba swanetse xo sepela le motho wa pitsi yo a swanetse xo kitima le batho ba xo kitimela xae byale ke yena yo a tsebisitse xo kxosi taba ye ya Matebele, kxosi e be e setse e efa monna wa lebelo mphiri. Monna wa pitsi a botse kxosi xore monna yo Phochane o na le
- 36 lebelo kudu, o be a tla ba tloxele. Phochane a ebelele a re banna ba ba mphapile xomme xe ba rata ba ka tla re yo kitima, empa Matebele ka xo tseba lebelo la Phochane ba xana. Xomme ba fela ba tseba lebelo la Phochane.

Xomme xe batho ba boile lesolong ba phuthexela kxorong ya mosate. Kxosi ya ba aba diphoofolo xomme le yona ya sala le tse dingwe.

Kxosi e ja phoxu, le lehono xe motho a re ke moja-phoxu ke xore o re ke yena kxosi.

Kxosi e tsea matlalo a tau, nkwe le dinaka tsa tlou.

37

Kwena xa e bolawe, ka xore batho ba loya ka byoko bya yona, e bile ke phoofolo ya xo se loke, xe e xo lomile xa o ye motseng xobane e ka tla ya xo kxetha bathong ka lapeng ya xo bolaya. Xomme xe e xo lomile o feta xae wa ya kxole naxeng xore o phele.

Dimpya. Dimpya di be di tsomiswa le mo masolong.

Dimpya ba di swerwe naxeng e le diphukubye.

Dimpya di ka mehuta e meraro:-

1. ~~Maphefo ke dimpya tse dithsethse tsa lebelo ka mastla.~~

2. Matloko ke tse di telele tsa seemo se sexolo. Seemo sa tsona se phala sa tse dingwe. Xe di phatlame fase, xo bonala sexala mo mokxatlong wa kxara le maoto. Xe ba di reta ba re:-

Sereto:- Matloko ma-jela-kxareng. Lebelo la tsona le nyaka xo swana le la maphefo. Di ka tloxelana ka xo ya xa diatla tsa batho. Ea bangwe ba na le seatla sa dimpya.

38

Diporaki ke tse dinyane xomme di ratexa mo xo swareng xa dihlone. Mpya e rutwa xo tsoma ka xo sepetswa le tse dingwe. Xomme e tla tumiswa xe e bolaya, le xe e na le lebelo le xe e ena le boxale bya xo lwa le diphoofole tsa boxale (phukubye le dithawene).

Xomme mpya e ka alafiwa xore e kitime ka mastla ka dihlare tse dintsi, di tsebya ke dingaka.

Direto: Sibi. Sibi mpyana ya papa motsoma ka xo tilatiletsa. Se ope-ope lexonyana xo ka tswa bonyonyo dithsothsi tse di hwibidu. Xe nke naxa e se dira e re tla ekala nalo ra yo tapisa mafahla.

Thlatlollo ya sereto:

Sereto se kwana le mpya ye e solotsaxo mosela xe e tsoma,
byale e hlomola pelo xonne ba re xe nke a sa tshabe dira ba be
ba tla tsoma xo isa xare xa naxa.

39 Sereto: Hlaba: Hlaba-hlala mose, mose xa xo na masoxana,
motho wa bosexo xa kubyane. O ka koba le bakxomana.

Thathollo:

Sereto se se lebanthaa le mpya ye e kitimako ka
xe na e fofa, byale ba rexa e lese xo fofa e tla
tloxelwa ke tse dintsi.

Sereto: Tlula: Tlula ya be thuba-thuba a motlathoko, xo
kitima e tshedisisa dinawo e tla dingwe ka thoko.

Thathollo:

Se ke sereto sa mpya ya lebelo ya xo rata xo tla
dingwe pehaphi.

Sereto: Mohlala: Mohlala wa bo Swalo tswela ntle o bolele
mohlala wa motho ke moloi. Hlokomela motho a moraba,
motho wa setsiba xa a hlokomelwe.

Thathollo:

Se ke sa mpya ya xo loma ya xo leta motse xore

S. 478

K34/71

batho le diphoofolo tsa naha di se tshenye ka xae. 15

40

Sereto: Monthse: Monthse tswela pele maraxo xo sala matseta,
Maxadirana niweng xa ba e ja xa ba xadimi.

Thathollo:

Le se ke sa mpya ya lebelo e fela e ja xo ja kudu,
le xo rata xo tika xe di elwa.

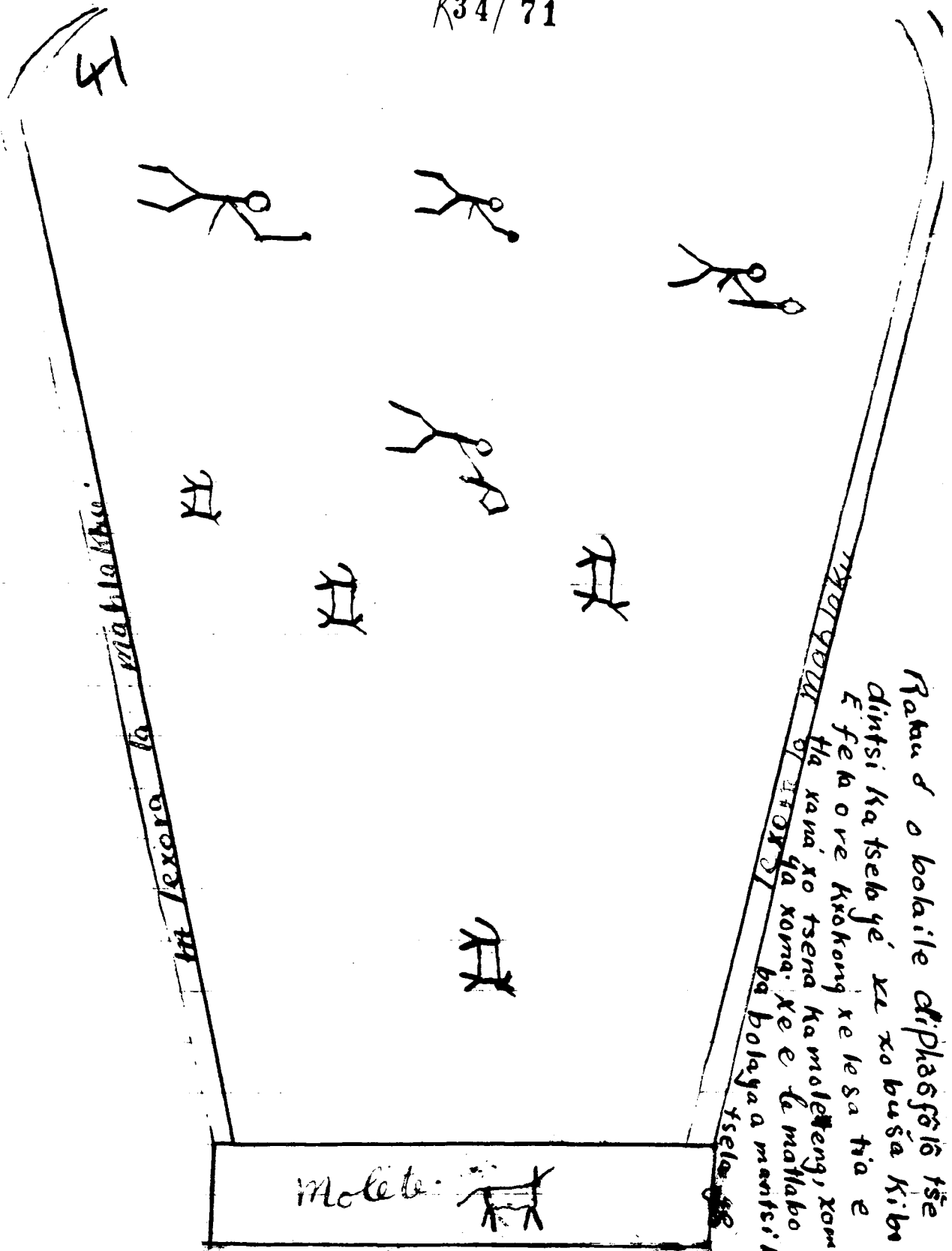
Sereto: Monthso. Monthso wa hloxo ye nthwanyana, xabalala
o tsee xole, kraufsi xo na le dithsele.

Thathollo:

Sa ke sa mpya ya lebelo ya xo swara phoofolo le xe
e le xole dimpya tse dingwe di setse di xomile.

Xo theya: Batsomi ba be ba epa molete o maxolo ba axe tsela
ka mahlaku e e tloxa moleteng ke tshethse e fela e xola xe e e
ya xole, xomme batla tsoxa e sa le bosasa

K34/71

Rakua d o boakile diphasofaio tse
 dintsi ka tselo ye' re xo busa Kibn
 E fe ka o re kkokong xe le sa hia e
 Ha xana' xo tsena ka moleng, xomwe
 ba bolaya a mantisi ka
 tselo ye'

K34/71

42 ba ya baxapeletsa diphoofolo ka tsela ela, di tla re xe di hlaxa di tshaba tsa wela ka moleteng ba di bolaya. Diphala di be di swarwa ka meutlo.

Sefu le sona se be se tanya diphoofolo. O tsea lefsika wa le thekxa ka thata sefu ke sa dipela le dithsipa, so di swara xe di khukhumela.

Mohotla, ba epela diphata tse hlano ka thoko ye ngwe le ka thoko ye ngwe. Ba phutla phata ye kxolo xare xa tsona, ba bexa lethlothlo ba tea ka lodi, sona ke sa diphekubye le dithsipa le noxa.

Bolepu ba rea dinonyana. Xe motho a ka utswa diphoofolo o tla topelwa, a fela a di bona.

43

Tsa xo wela.

Tse ditaba ke diphiri xa ba nthse ka moka.

Molao wa komana ke xore batho ba wela ngwaxa wa khora le

S 478

xona o se na bolwetsi; ngwaxa wa tlala xa ba wele. Xomme xe ba 18
bona xore ke ngwaxa wa khora ba tla tsebisa batswadi taba ya
moloto.

K34/71

Basimana ba tla bitswa ke mokxomana wa koma. Xomela tla
phutha bothle ba ba rataxo le ba ba tlišwaxo ke batswadi le xe
bona ba sa rate.

44

Basimana ba tla ya Molotong le oanna ba xo balebella le
metape e lexo batho ba xo ba ruta le xo sepela nabo. Metape ke
masoxana a setsexo a wetse xomme ba tseba xo itiya ka thupa.

Batho ba be wela ka xo fetana, ba bangwe ke ba banyane ba
ba bangwe ke ba baxolo, efela ba tla bitswa ka leina le tee la
mphato wa ngwaxa o woo, e le xoreke sehlopha se sexolo.

Mephato ya dithsaba xa e swane. Maina a mephato a ya supa
mo sethsabeng se sengwe ve ke mephato ya Hananwa le Batlokwa.

HananwaBatlokwa

1. Malawo	Maokxa
2. Manthso a phala	Marahlwa
3. Dithaxa	Matula
4. Mapulana	Dithaxa
5. Makxalwa	Maratwa
6. Matladi	Maphaswa
7. Matlwana	Matladi.

Byale ke xore mephato ye xe e fela e thoma xape mathomong.

45

Byale batho kua molotong ba dula le ngaka ya xo dula e bona xore xo sepelwa byang. Basimanyana ba rutwa melao le xo kxotlelela.

Moloto a tswa kxwedi tse tharo tsa marixa. Mo molotong ke lesaka la xo tia ka kudu le mahlaku, ka mo xare ba axa mesasana ya xo latelelana e lkeletse e bile e lebane (e bapetse).

Basimana ba robala ka mo meseseng ba xoditse mollo wa moxolo, ba ya kanama. Mosoxana a a ka hwa ka bolwetsi le xo se babalalwe.

Dijo di tlisa ke bananyana ba fihla ba ema xole batape ba ya ba di tsea ba di tlisa ka lesakeng. Maxobe xa a tla le disebo.

46

Basimana xa ba sebe. Banna ba seba ka nama ya xo bolawa ke basimana ba xo wela le batape ba a seba. Basimana ba fa ke motape dijo e le xore ke makako a xo kxwatla. Basimana ba dira lesaka xomme motape o ema ka xare a ngwatha makako a ba nea. Yo a fetsaxo kapela o tla re p-r-r-r. Ba tla mo fa xape. Xe xo se na wa xo fetsa kapela, motape o tla fela a ba fa ka xo ya xa lenaka. Mosimana wa xo bolaya kudu a ka sebetswa mehla yax e a bolaile.

Basimana ba tlwa naxeng ba tsoma, e fela xa ba a dumelelwa xo nwa meetse. Ba tla hlwa ba tsoma, xe le dikela ba rwala dikxong ba ya molotong. Ba tla fihla ba xotsa mollo o moxolo.

47 Xomme xe ba dutsi dibesong ke mo ba tloxo rutwa ka melao le
 xo reta ba tla re e sa le bosasa ba tsoxa ba epela. Kosa ya
 bona e kxolo ke "Tlou-etse". Xe ba epela yona ba elanthesa ka
 seatla xore ba ka hlaba byang tlou.

Matsatsi a mangwe ba tsoxa bosixo ba ya nokeng xo hlapa
 e le xore ke marixa. Xomme xe ba nyaka xo boela xae, banna ba
 tla ripa nama ka diripana ba e hlomela sehlaeng sa mokxalo,
 basimana ba tla kota-moswe ba ya ba fofa byalo ka sexwexwe, ba tsea
 nama sehlaeng ka meno ba e ja. Xe ba tloxa fao ba yo hwetsa
 thata e telele e epetswe ya xo hloka makxotla, xomme ba tla e
 namela ka xo sweta ba ba ba fihla xodimo xa yona. Xe ba tloxa
 48 moo ba ya nokeng xo hlapa ba boye molotong ba tlole letsoku, ba
 apere ditsiba tsa xo tlotswa letsoku. Xo tloxa mohlang woo ba
 tla bitswa "Dikomathukhu" ba tla ja nama xo fihlela xe ba e ya xae,
 le batho xa ba sa ba tshaba kudu.

Xomme ba tla re ka moraxo xa matsatsi a masome a mabedi ba
 fisa moloto tsohle tse di bexo molotong xomme ba tloxa ba ya kxo-
 sing. Kxosi e tla hlaba kxomo batho ba bangwe ba hlabadipudi
 xe ba le natso. Xomme masoxana a tla ja nama ye, ke xore byale
 xo fedile ke banna ba ka rera melato kxorong, xomme xe ba feditse
 xo ja, Kxosi e tla bitsa batswadi ba bana xore ba tle ka mo tee
 49 xo kxetha bana ba bona xare xa ba bangwe. Basimana ba tla ba
 ba apere ditsiba fela, xomme ba tla khunama ba fihla difahloxo tsa
 bona xomme motswadi e mongwe le yo mongwe o tla kxetha morwa wa
 xe xo ba bangwe.

Xomme batswadi ba tla ba tsea ba ya nabo maxae a bona, ke xe
 xo wela xo fedile. Xomme ba tla tloxa ba filwe leina la mphato
 wa bona, xore ba ene ka ona ka mehla xe ba soma.

Xo rula le xo betla.

50 Batho ba be ba rula ka thsipi thsipi e be e epya ba e tolosa. Efela e be e kxona ke dithsaba tse dingwe. Xomme dithsaba tse di bexo di palelwa di be di reka dibetsa xo dithsaba tse dingwe. Xomme xo be xo na le bahlale ba sêthsaba ba ba somaxo ka thsipi. Bona ba tla tolosa thsipi ba dula ba dira marumo, mexoma, mphiri, tsaka, le mesebe.

Dilo tse ke tsa kxosi e tla di fa batho ka xo rata, le dira di tla tsea marumo kxosing xe ba e tswa.

Kota.

Kota e be e somiswa ke e mongwe le e mongwe yo a bexo a rata xo betla. Xomme ka kota ba betla mefenye, ditelo, maxudu, mothse, meseamelo, sedubelo, le dithoka.

Kxapa (leraka).

51 Kxapa e be e tsewa masemong ba tle ba sexe dikxapa, dixo, ditepa, diphafana, tse di dirwa ke bakxekolo xoba monna wa xo kxona xo sexa.

Lefsika.

Lefsika ba ya le betla la dira malwala, dithsilo le ditebo.

Letsopa.

Letsopa ba le epa ka dinokeng e fela e sexo dinoka tshle. Letsopa le somiswa ke basadi le bakxekolo. Ba bopa ka diatla. Ba bopa dipitsa e lexo dinkxo metsexa, dingeta, merifsi, tafelo. Ke mahlatswa o be a dutsi Tswetla.

Xo bopa dipitsa.

Dipitsa di a bopiwa ka letsopa ba le hwetsa dinokeng le be le apya ka mexoma e metala.

52

Ba rwala letsopa ka diroto ba le tlisa xae ba le thapisa la khupetswa. Xo na le batho ba ba phelaxo ka xo bopa. Ba a di bopa ba di bapatsa. Batho ba ithuta ka xo tlwa le ba xo kxona. Ba a dumelela motho xore a tle a bona xe ba bopa, xo fihla le yena a kxona. Ke tsebo ya Tjakatjake Nkwana.

Dira le ntwā.

Ntwā e tsoswa ke xo baka bomosi le xo thopa dikxomo. Sethsaba se dula se itokiseditse ntwā. Kxosi le barwa le dingaka ba ka ya xe ba rata.

Dingaka di ka ya xore xe batho ba hwile e ba phale xore ba se tlale dimpa le xo ba buwa bopole ba tsee dihlang.

53

Dira xe di fentse di boya ka kosa e lexo kkwadu ya marumo. Batho ba kxokelela lenti phateng ba le letsa ka molomo batho ba xo ba xahlanetsa ba eta ba rema fase ka dilepe ba phepela.

Ntwā tsa batho ba baso xa di tsee sebaka se se telele. Xomme sethsaba se se fentswexo se ka loba ka dikxomo xoba ka monyana xore ntwā e fele. Le Mokontedi moetapele wa ba basweu xe a elwa le Kxalusi kxosi ya Maleboxo o ile a bona xore o fentse Kxalusi ka xo ka xo Kxaludi a tlisa monyana a re ke fentswe ke wona molao wa xo bonthsa xore motho o fentswe.

54

Diaparo.

Diaparo tsa sesotho sa kxale e be e se tse dintsi xobane di be di dirwa ka mekxopha xaxolo.

Banna ba be ba apara mokxopha wa namane le setsiba. Diaparo tsa basimana di swana le tsa banna. Banna ba be ba sexa xabotse mokxopha wa namane, xomme motho a apara mmeleng xare maoto a namane a moraxo a kxokwa molaleng ya ba koto ya xo phetexa, xe pula e etla, o busetsa mokxopha ka xona xo byalo le phefo.

55

Setsiba se be se dirwa ka mokxopha wa kwana xoba phuthi. Setsiba sa botse ke sa kwana ka xore se na le mebala le xona setsiba se se botse se swanetseho dirwa dihlaba. Lehono ba sa re ke lesoxana la xo tiya la tsiba sa kwana. Lyale e be e le mo xo botse xe o bolaille puti ka xore ba be ba tla xo direla setsiba. Tse dingwe ke mangina, le diala tsa meswe.

Diaparo tsa basadi.

56

La be ba apara mesese wa xo dirwa ka mokxopha wa kxomo. Motho xe a rata xo direla lapa la xaxwe mesese o be a rapa letsema la byalwa, ba tla ba suxa mokxopha wa kxomo. Xe o suxilwe botse ba tla ripa mesese e mentsi mo xo ona. Mesese e aparwa ka moraxo. Ka pele ba apara sephephetwana le meruka, xomme sephephetwana ke mokxopha wa xo ona xa o suiwi.

Mameleng ba apara mekxata ya dinamane.

Diaparo tsa bana.

Bana ba apara maxale dinokeng le meruka melaleng, matong le matsoxong. Meruka e dirwa ke basadi. Xe e le tsa xo dirwa ka mekxopha xo ka suxa banna le bakxalabye e fela xo tla sexa motho a e nosi, mohlale mo modirong wo. Xomme e yo mongwe le yo mongwe o be a na le sa xaxwe a sa adimi.

Diaparo tsa xo thsepha di be di na le basadi meruka xo be xo na le ya xo thsepeha xo byale le mesese e be e le xona.

57 Letsoku e be e le setlolo sa xo thsepa. Motho yo a bexo a ikxabisa e be e le ngaka yona e be e na le mongatse wa mafafa xodimo xa ntsi o dirwa ka mokxopha wa nkwe.

Dikxabiso. Dikxabiso mehleng yeo e be e le mekotopo, mefiri, matanyetsa makxaxe, marapyana a ditsebe, lopo le letsoku.

Mekotopo e dirwa ka masika a dikxomo e aparwa lenotlong.

Matanyetsa ke masika a dirwa ka dithsika le maditsi a dikxomo le dipitsi.

Makxaxe re a lokela ka masika, re apara hloxong.

Marapyana a ditsebe a ya betlwa e le marapa, a aparwa ditse-beng.

58 Tlopo e a boolwa mo hloxong ba tlotsa mesidi

Letsoku le tswa xa Lphahlela, ba epa lefsika ba le fisa la tla lasilwa xomme batho ba tlola hloxong. Le mesese e a kxabiswa ka xe ba e thsexa botse ba e direla matswana.

Mo direng. Xe xo na le moxale hlabanong, yena o swanetse xo kxabiswa. Kxosi e tla mo apesa mphiri molaleng. Le xe fela a xo thsepa o tla xo apesa xape seala sa thsepe.

59 Baxale ba re ka lekanyaxo ka bona ke baxale ba babedi ba sethsaba sa Batlokwa e le xo Mpotla le Raphiri. Mpotla o be a na le naka ya phalafala xe a bonthsa boxale bya xaxwe lehung la kxosi Kxwadu xe ba e lwa le ba moletsi. Banna ba Moletsi ba be ba hlola Batlokwa, ke mo Mpotla a leditsexo naka a re "ho ho". Xe a fetsa, o be a bolaya batho ba bantsi kak kudu ka patla ya xaxwe.

Ke a leditse naka patla ya xaxwe e be e sa fahlwe.

60 Raphiri e be e le moxale yo a tsebexaxo Botlokwa, xomme yena a sala le ngwako yo a bexo a le kxosi a kubile kxosi Motlalaotle kxosi ya Batlokwa a ile xa dikxale. Banna ba Ladiexe e lexo selete sa Motlalaotle ba lwa le ngwako ba mmolaya xomme batho ba thsaba ba tsena leweng. Raphiri o be a le nabo. Ke mo Batlokwa ba xo tseba bohlaale le boxale bya Raphiri ba re "Raphiri le yena moxale o thsaba lefu". Ba re ba sa re ba a mo rata ke xe a re ke setse ke tswile. Ba mo swara ba mmolaya. Le lehono o sa tsebya ka leina la "Ke setse ke kwile". Baxale ba ba be ba apesitse diala le mefiri.

Meriri e kxabiswa ka xo boola hlopo ba tlotsa mesidi lex e e le letsoku le nakhura. Le basimane ba a boola tlopo xe ba tso wela. Bana ba banyane ba boola sekxaila.

Nakhura ba tlola sefahloxong. Letsoku ba ka tlola le mmeleng. Maswayo xa a tlala kudu ke leswayo la komana la mo sefahloxong, ditebadibe ke leswayo la batho ba Moletsi la xo bea mathaladi xodimo xa nko. Batho ba Moletsi ba swaya batho ka moka, Batlokwa bona xa swaye banna.

61 Leswayo la botse le a thswenya xo le hwetsa botse, e fela motho wa botse re mo lebelela sefahloxong.

Motho o tla ba le nko ye telele batho ba re xobane o botse o na le nko ye e rexo ke lenono. Motho o tla ba le sekxala sa mare mo menong, batho ba re xobane o botse o na le sekxala sa mare.

Motho o swanetse xo ba yo moxolo wa mmele o mo botse xona ba tla re o na le seemo se sebotse. Ke tsebo ya mokxekolo Mmahlatswa, o be a dutsi Tswetla le Mmamatekuma o be a dutsi xa Dikxale.

K34/71

62 Thoto. Motho yo mongwe le yo mongwe o na le tse a swanetseho
 xo di somisa, monna tsa xaxwe le mosadi tsa xaxwe ka mo lapeng.
 Mosadi o na le tumelelo ya xo rekisa, xo fana le xo adinana le basadi
 ba bangwe ka thoto ya lapa ye e lebanexo mosadi, mme mosadi o sumisa
 tse byalo ka dipitsa makxo, bupi le ka moka dibyanatsa ngwako. Mo xo
 tse byalo o tla thuswa ke bana ba banenyana.

Monna le yena o tla dira ka tsa senna a di laola e thusa ke bana
 ba senna, dilo e tla ba dilepe, matswa, dikxamelo le marumo.

63 Monna yena o busa motse, mosadi o busa ngwako. Monna o busa
 le dilo tse byalo ka disexo le lesaka. Lapa lona xa le aroxanywe
 xe e se xe batho ba hlalana. Motse le ona xa o arolwe xe e se xe
 bana ba kxosi ba fapana, e mongwe a ripa sethsaba a sepela yo mongwe
 a sala ka seripa yeo ke taba ye e bexo e tletse kudu dithsabeng tsa
 batho ba baso pele xa maxowa a e tla. Re ka bona ka sethsaba sa
 Bakwena xo re kxosi Manamela a e hwa, a latela ke Manamela ngwana
 wa xaxwe wa pele. Xomme yena a bea molao wa boima wa xore dikxomo
 tsa xo tswalwa di na le mesela e mesweu ke tsa kxosi, ke xe Moloto
 ngwana-abo a re ke bothata, a ripa sethsaba sa xo re Moloto a reresa
 64 a ya a axa Moletsi xomme motse wa aroxanywa ka boxare. Karoxano ya
 dithsaba tsa ba baso ke ye kxolo.

Xo buswa xa motse xo ka fase xa kxosi xoba bakxomana xoba
 Makotha, fao xo ya ka kxosi, yona e busa sethsaba ka moka xomme
 dilete le motse ya xole e buswa ke bakxomana xoba Makotha byale ka
 sethsaba sa botlokwe xe xo busa Kxwadu o be a dula dithabeng tsa
 Apakane, e fela a na le dilete tse ntsi, dingwe tsa tsona ke tse
 motse wa Monyemangene o buswa ke Monyemangene ngwana-abo Kxwadu.
 Selete sa Mokomeng se buswa ke Manthata motloxolo wa Kxwadu. Selete
 sa Ramokxopha se buswa ke Ramokxopha ngwana wa bokxosing wa ntlo ye
 nyane.

65 Motse xa o rekiswi xe e se xo o thopa, o kafenya sethsaba wa

K34/71

axa xona wa ba busa xoba wase fenywa wa bea mokxomana xo xo busetsa sona. Moloto xe a fihla moletsi o hweditse xo axile lauba, a lwa nabo a ba fenywa a axa motse xare xa bona xomme a ba busa.

Puno e laolwa ke monna xomme mabele a tla laolwa ke monna xo a boloka le xo a rekisa le motsoko.

Dinawa, ditloxo, leodi, lexotse le marotse ke a mosadi xo a apoya le xo fa batho.

Mafsi ke a moxami xe a sa le ka kxorong xomme xe a fihla ka xae ke a mosadi ke xore xe le ngaka mafsi a le kxorong le tla kxopela xo moxami e fela xe a fihla ka xae mosadi o a boloka dipitseng tsa ona, yo a nyakaxo o tlo kxopela mosadi wa lapa.

66

Dilo tse di hlokaxo mong ke dikenywa tsa naxa, yo a fihlaxo a di hwetsa di budilwe a ka di ja. E fela sehare sa naxa xe se le ka thsemong xoba ka motlakeng wa e mongwe ke sa mong wa thsemo. Le xe o axile motse xomme dihlare tsa dikenywa tsa naxa tsa dikeletsa motse, ke tsa mong wa motse byalo ka metloro xe e dikeleditse motse, xe bathola nyaka ditloro ba swanetse xo kxopela mong wa motse.

Mathopya. Batho ba be ba thopya kxale ka dintwa xomme ba baruyi e le banna, basadi le bana ba bona. Kxosi xa e thopye e a lefa xoba e tla busa sethsaba sa yona e fela le yona e le ka tlase xa kxosi e ngwe, xa se molao xore kxosi e thopye byalo ka batho, xoba e bolawe. Kxosi ye re e tsebaxo ya xo thoma xo bolaya kxosi ke Kxwadu kxosi ya Botlokwa, xomme yena a dira phoso ye kxolo ya xo bolaya Kwekwerere kxosi ya Moletsi e fela Kxwadu a bolaya ke ngwana a Kwekwerere e lexo Mainamela. Molao o re kxosi xa e bolawe xa ithopye e fela e ka kokobetawa ka xo ba ka tlase xa kxosi ya xo e fenywa.

67

68

Mathopya a thopa ke dira xa ba ba kxosi bona ba tla lemela kxosi le xo disa le xo dira modiro o mongwe le o mongwe wa kxosi, xomme xe e le xore ke sehlopha se sexolo se se thopilwexo sa moloko xoba sethsaba, batho ba bangwe basona ba ka fiwa dintona xore ba di direle. Xomme bona ba be ba ka rekiswa ke kxosi ya reka dikxomo xo dikxosi tse dingwe. E fela xo be xo na le molao wa xore xe motho a kweletse motho wabo xoba ngwana wa xaxwe wa letopya, a ka ya a mo reka xo kxosi ye e mo thopilexo.

Mathopya a be a e ja a le nosi, a robala ntle, xe pula e ena ba ema ka mathudi a ntlo, xomme xe lethopya le thsabile, le be le bolawa xe le hweditse.

Diruo. Dikxomo ke tsa monna e fela e a rata xo rekisa e ngwe o be a tsebisa mosadi wa xaxwe. Monna xe a ehwa di laola ke ngwana wa pele wa mosimana. Bananyana xa ba na kabelo dikxomong.

69

Ngwana a ka nyala basadi ka tsona, e fela diruo tsa sedimo xa di rekiswi.

Diruo tsa monna ke dikxomo dipudi, dinku, mpya ke ya monna le mosimana xoba mosadi wa mohloloxadi.

Mosadi se xaxwe ke dikxoxo le kolobe xomme dilo tse di ka rekiswa le xo bolawa tsa lewa. Mpya le batho o ka ba adima ba tsoma ka yona, ba fela ba re xe ba bolayile ba xo fa ka xonyane. Kxosi yonake mong wa naxa meaxo, le masemo xoba kxosi ya bea bakxomana xodimo xa dilo tse. Naxa ka mehla ke ya kxosi e be e sa rekiswi, e be e thopya. Morwa wa Maletse xe a fihla Hananwa o ile a fenywa sethsabanyana se se bexo se dula nthse, xomme naxa ya bitswa Hananwa, xomme a ba kxosi le mong wa naxa.

Tsebo ya Phochane, thaka tsa Maratwa, o be a dula xa Makxatho xe a hwetsa tsebo e, e fela byale o dula Makotopong.

70

Bongaka le ditaola.

Dingaka ke batho ba baxolo mo sethsabeng. Dingaka di ka mehuta xo na le tsa malwetsi, baroka-pula le tse dingwe tsa maina a xo se tsebye. Dingaka di alafa malwetsi a mehuta-huta, le xe o ka hwetsa xore ngaka e ngwe e palelwa ke bolwetsi byo bongwe, e fela xe e le ngaka e tsebaxo ruri o tla hwetsa e na le bolwetsi byo e bo tsebaxo .

Bongaka bo a rutwa xantsi ntata wa ngwana o ruta ngwana wa xaxwe mo xongwe motho a ka ya xo rutwa ke ngaka ya talaxwe.

71

Xomme ke ngwana o tse fela yo a swanetseho xo tsee bongaka bya ntataxwe xantsi ngwana wa pele. Empa tata wa ngwana o swanetse xo tloxa a rutila ngwana wa xaxwe dihlare le xo hlakanya le xo reta ditaola. Ngwana o tla fela a sepela le ntataxwe kuwa naxeng a mmonthsa melemo le xore e epya byang. Xengaka e ile ya hwa pele xa ngwana a krona xo alafa, yena o tla sala a e ya dingakeng tsa ntataxwe xo re di mo rute. Dingaka di ja ka xo fapana, tse dingwe di sepela le dithsaba, tse dingwe di dula xae fela. Dingaka tsa xo se sepele ke tsona dingaka ruri, batho ba tla fela ba di latela. Dingaka tsa Maleboxo xa di sepela, ke dingaka ruri byale ka Morwana ngaka ya xo tsebexa xa Maleboxo. Ngaka e tsebexa ka xe e tseba xo alafa, batho ba yona ba fola.

72

Dingaka tsa ba baso, di thsepa ditaola kudu. Ngaka e ngwe le e ngwe e na le ditaola. Xo rutwa ditaola le xo di kwisisa ke modiro o mo thata. Motho o rutwa xo wa xa ditaola byale ka xa di na le mowo e mentsi ye mengwe ya mowo ke e makxolelwa, mpherefere, makxakala.

Xomme mowo o mongwe le o mongwe o na les ereta sa ona, le se o se supaxo. Xe motho a ratwa xo laolwa, ngaka e mmotsisa dipotso e tla krona e xo laola, xomme e tla xo botsa se se xo bolayaxo

73

le xore se tlisitse ke mang, Modimo xoba batho, Xomme xe o rata e ka xo alafa le semeetseng xe e se fela xe e hloka molemo wo o nyakexaxo. Ngaka e laola moxongwe le moxongwe ka lebaka le lengwe le le lengwe xe xo se batho ba bantsi. Xe o rata xo laolwa o ka ba le phuthulla-tebele. Yona e ya ka xo fetana xa dingaka tse dingwe di bitsa sehlano xoba lesome la maseleng, ba bangwe ba bitsa nku xoba nku.

Phuthulla-tebele xe o se no elanthsa. Le malwetsi a ya ka xo fetana xa ona le xo fetana xa dingaka. Malwetsi a maxolo o nyaka krome le xo isa pele, a manyane o bitsa pudi xoba nku le xo isa pele. Xo foka ke pudi xoba nku.

E fela xo na le dingaka tse di kxolo di fa molwetsi ditaola a di phosa tsona tsa mmotse bolwetsi le hlaxo ya byona.

74

Ditaola di na le mehuta ya tsona byale ka dihloko tse nna tsa tlou, tau, tawana, le phala le tse dingwe tse byale e fela e ngwe le e ngwe e emela seka sa yona.

Ditaola di bona malwetsi baloi xore ke bo mang mo motseng. E fela xa ba botse motho leina la yo a xo loyilexo, ba tla fela ba elanthsa le xo botsa xore o bina eng. Dingaka xe di xo buditse, xe o rata o ka re ba busetseng xo moloi, ba tla dira byalo.

Ditaola di bolela fela malwetsi e sexo melemo, melemo ye e x swanetsexo xo somiswa mo bolwetsing e tseba ke ngaka.

Marapo a xo robixa ba direla motho dipharakxathlana, ke xore ba bofa marapo ka mokxopha ba kxokelela diphata xodimo xo fihlela motho a fola.

Melemo xa e botswe motho fela, e a rekwa xe o rata xo e tseba.

K34/71

75

Ba ka xo botša xore sekanama ke sehlare sa dikxomo xe di lwala di sa fudi. Sehlare sa hloxo ke xo arabela mothlothlo xoba mokhure le xa e le setena xoba dipoxwana.

Ngope e alafiwa ka dithsema. Dithsema ke mehuta e mentsi ya melemo. Motho o a arabela. Mosi wa molemo o a xoxwa ka kakane xoba peipi.

Melemo e a fapana e mengwe e a beswa ya silwa, lerole la nwewa, tse dingwe di a tloiswa, tse dingwe di a kxokelelwa molaleng.

Malwetsi a tlišwa ke Modimo, baloi le badimo xo se kwe mantsu a ba bakolo.

76

Baloi bona ba a kxona xo loya e ka ba boloi bya lapa xoba motho a ya a kxopela melemo ngakeng le xe e paletswe a fele a e ya pele xo ye ngwe. Malwetsi ke xo opa ke hloxo, xo soka ke kateng, xo hlaba ke madi, seleso, ngope, sebeubeu, sebete, sesepedi, mmoko, sehahane, dirata, lepera, sehuba, diphixo, baxafsi, le borole.

Malwetsi a xo tlišwa ke batho ke sebeubeu le seleso. Seleso ke xore ba kxona xo nthša nto e sele ka mpeng ya motho.

Sebeubeu sona se ka nthšwa fela ke dingaka tša xo phethexa, sona se dula se e ya fase le xodimo ka mpeng ya motho e bile se ngwaya.

Baxafsi le bofofu di tla xe motho a xotše xobane ke malwetsi a batho. Xe o thšaba xo lowa o ka hlabelwa ke ngaka.

77

Tsebo ye ke ya Makxoto wa ngaka yo a hexo a axile xa Makxato. Ngaka ye e tiša xore boloi byo xo na e bile o re melemo wa boxale wa boloi ke xo bolaya noxa ye ba rexo ke letsolobolo, xe o e bolaile o tša thaka ya lerotše wa e lokela ka mpeng ya noxa,

wa lesa noxa ya bola xomme thaka e tla mela, wa tsea thaka ye ya
xo mela. Xomme xo tloxa fa xa a re botse xore di hlakanywa byang.
O re ke sona se sehlare sa botse sa boloi.

Lehu le Poloko le Sello.

Xe motho a hwile re bitsa moloko ya xabo xore ba mmoloke,
ba xabo ba tla thoma xo bitswa xe bolwetsi bo befa xo fihlela xe
molwetsi a tloxa.

78

Xomme xe babo mohu ba fihla le hlaba pudi re tsea mokxopha
wa pudi ra tsotedisa mohu. Xomme dikobo tsa mohu di fiwa batho
babo. Mohu o rwalwa ka diphata, batho ba ya bosexo xo yo mmoloka
xore bana ba se mmone le xo tseba xore o hwile. Bana ba botswa
xore mohu o tserwe ke phiri mohlo o mongwe o tlo boya.

Mohu ba mo kotanisa a khuna dikhuru, ba mmea ka moleteng a
khunne a kxokilwe ka dinti a lebeletse bosubela xomme ba mo
khupetsa. Xomme xe mohu e le monna mosadi wa xaxwe o a tlotswa
dihlare a ba a salae le yo moso xomme o apara dikobo xoba mekxopha
ye e hlanotswexo boya bya tla ka ntle. Ke xore o a tloboxa.

79

Byale batho ba ja nama ya pudi xomme motho o moxolo o hloboxwa
ka kxomo. Ngwana o hloboxwa ka pudi. Xe motho a hwile ba be
ba hlaba moxosi o moxolo xore naxa ka moka e tsebe xore motho o hwi-
le, moxosi e be e le thaipi ya lehu.

Batho ba be ba sa epelwe fela xo tee, motho be a epelwa mo
ba xabo ba rataxo. Xe kxosi e hwile le xona ba hlaba moxosi ba
khutsa xo soma, xomme xe e le kxosi ba re "Mobu o hutswitse".
Ba tla hlaba kxomo, ba mo phutha ka mokxopha. Ba mmoloka la sakeng
la xaxwe. Ba kxatle melemo ba hlakanye le sekanaama ba thsele ka
lebitleng la kxosi le yena o a kotana. Lebitla la kxosi le lotwa

80

ke xe dikxomo di le ka sakeng xorme a batho fela xa lotwe. Xomme mo lebitleng la kxosi ba tla re ke badimong. Xe ba nyaka pula ba ya xona ba ya ba kxopela xore badimo ba ba nesetse pula. Xe ba e ya xo badimo ba lesaka ba ya fela ba se na diloba, e ke ke thapelo ya xo bolela le badimo. E fela ba ya le melemo (mawere) ba thsela mo lebitleng. Xe kxosi e hwile dikobo di hlanolwa ke basadi ba kxosi ka moka

81 Lehu le lebe re ka re re elelwa la Mmanthswana mosadi wa selete sa Kibi xa Maleboxo. Yena o ile a lwala kudu, xomme xa bonala mathwenyexo axe badimo a mmitsa ka xe e be e le motho yo a sa lokaxo. Yena a re batho (ditlotlwane) ba mo thibela tsela. Ditlotlwane ke batho ba a ba bolailexo ka melemo e eso xa ba lebaka la bona, xomme ke xore xa ba hwile ruri. Batho bao le re ba hwile xona ba tserwe ke moloi, yena o tla ba ruwa a fela a ba somisa bosexo masemong.

82 Xomme mosadi yo lehung a re batho ba ba mo thibela tsela, xomme a lla a re "yo nna ka bolaya mang le mang". A ba bolela ka maina. Xomme batho ba fela ba mo swere ba mo kxopela xore a robale botse. Mokxosi wa bolwetsi wa hlabya ba bangwe ba xabo ba tla. Xomme a ba a hwa, mmele wa khupetswa. Kxomo ya hlabya ba tsea mokxopha ba mo phuthela. Bosexo byoo batho ba robala lapeng la mosadi yowe, mo ntle e fela xwa fela xo eba motho wa xo tlola setopo. Eupya sello se ile sa xola xomme mojako wa lemati wa tswalelwa.

Xomme ba tsea matsatsi a mabedi ba lebeletse xore a ka tsoxa, xomme mo tsatsing la bobedi ba rokelela mokxopha, xomme bosexo ba ya ba mmoloka. Bontsi bya batho bya fela bo dutsi le ba bo mohu, ba ba tiisitse dijo tsa hlaxa malapeng a mantsi empa seseba sa tswa ka lapeng la mohu sa kxomo ya lehloboxo.